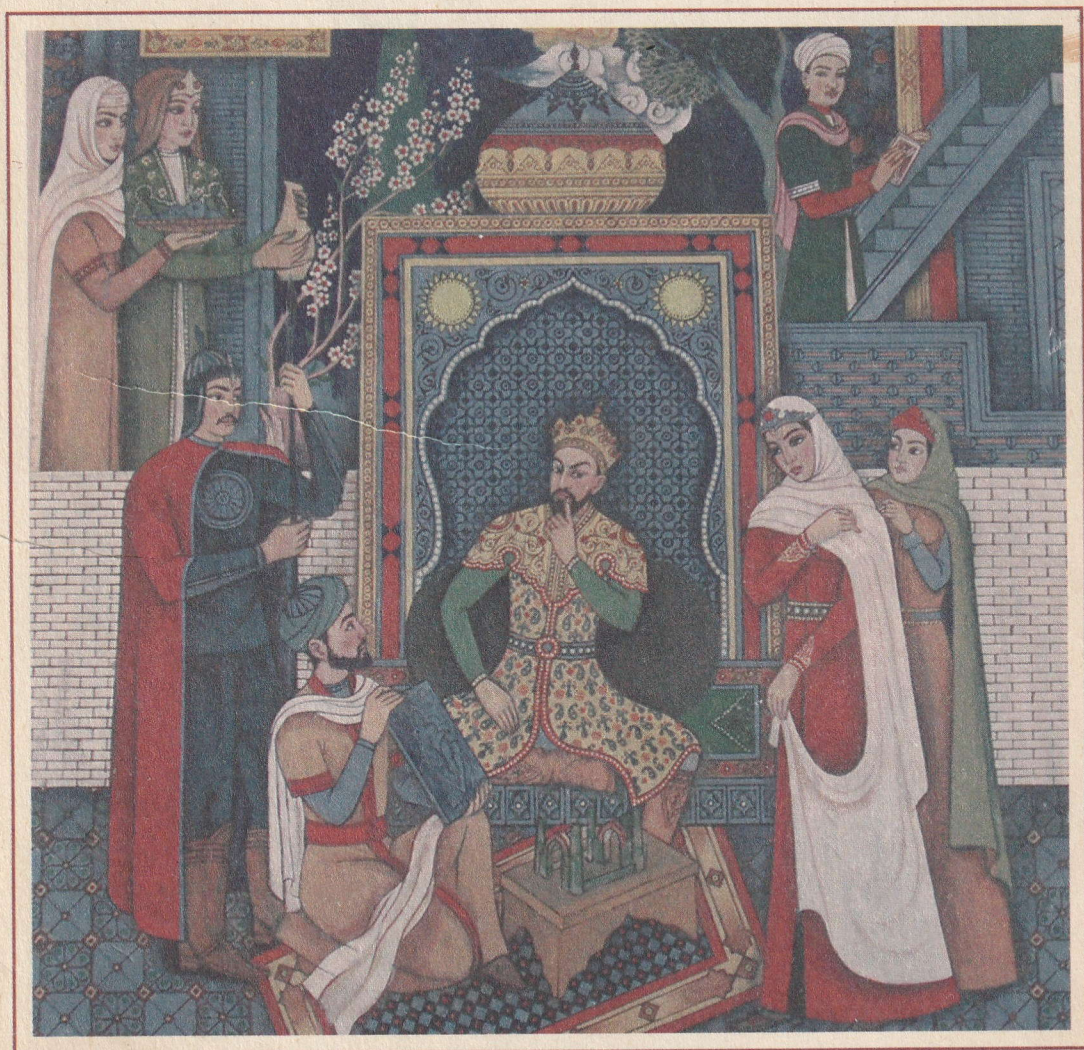

Jahon ADABIYOTI

Адабий-бадний, ижтимоий-публицистик журнал

Апрел - 2006

Жаҳон АДАБИЁТИ

Адабий-бадший, ىжтимоий-публицистик журнал

1997 йил июндан чиқа бошлаган

№4 (107)

2006 йил, апрел

Муассислар:

ЎЗБЕКИСТОН
МАТБУОТ ВА АХБОРОТ
АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН
ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА
МАЪНАВИЯТ ВА МАЪРИФАТ
КЕНГАШИ

МУНДАРИЖА

НАСР

- МУИНИДДИН НАТАНЗИЙ. Соҳибқирон ҳаётидан лавҳалар.....3
ПРАМУДЬЯ АНАНТА ТУР. Индонез ҳикоялари.....43

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

- ЭДГАР АЛЛАН ПО. Буюк Темур. *Достон*.....38

АДАБИЙ ЖАРАЁН

- СОЛ БЕЛЛОУ. Адиблар, зиёлилар, сиёсатчилар.....57

ПУБЛИЦИСТИКА

- БАҲОДИР КАРИМ. Пекин таассуротлари.....69

ТАРИХ ТИЛГА КИРГАНДА

- РОЙ МЕДВЕДЕВ. Сталиннинг ёнидаги «даҳо».....78

ФАЛСАФА. МАДАНИЯТ. САНЪАТ

- ГУСТАВ ЯНОУХ. Кафка билан суҳбатлар.....105

XX АСР АДАБИЁТИ

- САРВАРА АКОБИРОВА. Осиёга содиқ адиба.....120

ТОШКЕНТ
АПРЕЛ

АДАБИЙ ТАНҚИД	
АБДУҒАФУР РАСУЛОВ. Адабий характер талқини.....	124
ЖУРНАЛХОН МИНБАРИ	
МАНЗАР АБДУЛХАЙРОВ. Нафосат хазинабони.....	133
КИТОБЛАР ОЛАМИДА	
САОДАТ МЎМИНОВА. Адибнинг нурли «Тундаликлар»и.....	137
САРГУЗАШТ. ДЕТЕКТИВ. ФАНТАСТИКА	
РЭЙ БРЭДБЕРИ. Марсга хужум. Роман.....	140
КИТОБ ЖАВОНИНГИЗГА	
Янги нашрлар.....	205

Бош муҳаррир
Ўринбосари:
Мирпўлат МИРЗО

Таҳрир хайъати:
Файзи ШОҲИСМОИЛ
(масъул котиб)
Ортиқбой АБДУЛЛАЕВ
Амир ФАЙЗУЛЛА

Жамоатчилик кенгаши:
Рашид АБДУЛЛАЕВ
Алишер АЗИЗХЎЖАЕВ
Бобур АЛИМОВ
Қудус АЪЗАМОВ
Одил ЁҚУБОВ
Туробжон ЖЎРАЕВ
Абдулла ОРИПОВ
Ғайрат ШОУМАРОВ
Тўлепберген ҚАЙПБЕРГЕНОВ
Рустам ҚОСИМОВ
Пўлат ҲАБИБУЛЛАЕВ

Жаҳон адабиёти, 4. 2006.

ИНДЕКС 828, 829

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №172

Уч босма тобоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.

Таҳририят манзили:
700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: 144-41-60; 144-41-61; 144-41-62.

Навбатчи муҳаррир О.АБДУЛЛАЕВ
Рассом А.БОБРОВ
Техник муҳаррир М.НИЗОМОВА
Мусахҳиҳлар Д.АЛИЕВА, Н.ИБРОҲИМОВА
Компьютерда саҳифаловчи Ш.АБДУЖАББОРОВА

Теришга берилди 15.02.2006 й. Босишга рухсат этилди 28.04.2006 й. Бичими 70x108 1/16.
Газета қоғози. Офсет босма. Шартли босма тобоқ 18,2. Нашриёт босма тобоғи 20,0.
Жами 1000 нусха. 06—545 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

“Жаҳон адабиёти” журнали компютерида терилиб, Ўзбекистон Матбуот ва ахборот
агентлигининг “Ўзбекистон” НМИУида чоп этилди.
700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Жаҳон адабиёти, 2006 й.

Нафосат хазинабони

Мир Алишер Навоий мересининг муҳим қирраларидан бири тарихдан диний манбалар билан узвий боғлиқлигидадир. Шоир асарларида сўфиёна тимсоллар ва сўфийлар тимсоли матншунос, адабиётшунос олимлар томонидан бир қадар кенг таҳлил этилган. Аммо Навоийнинг диний манбаларга муносабати, хусусан, шоир асарларидаги исломий сўзлар лексикаси деярли ўрганилмаган. Бу ҳол собиқ шўролар даврида ўзоқ давом этган. Ҳолбуки Навоийнинг диний мазмун-моҳиятидан йироқ бўлган бирор-бир асари йўқ. Шоирнинг деярли барча асарларида диний манбаларга, Куръони Каримга муносабат билдирилган:

Олам эли ичра гар гадо, гар шоҳ эрур,
Не дардки, ул кўнгли аро ҳамроҳ эрур,
Куръонни тиловат этсун гар огоҳ эрур,
Эл кўнглига чун даво Каломуллоҳ эрур.

Шоирнинг “Назм ул-жавоҳир” асаридаги ушбу мисралардан англашиладики, ўзини маънан огоҳ деб билган ҳар қандай “дардли” киши, яъни у хоҳ шоҳ бўлсин, хоҳ гадо бўлсин, кўнглига малҳамни фақат Куръонни қайта-қайта тиловат қилишдан топади. Зеро, ҳар қандай оғир дамларда ҳам “эл”, “улус”, “раият” кўнглига Каломуллоҳ даво бўлиб келганидек.

Тарихий манбалардан маълумки, Навоий яшаган даврда Ислом дини, дин пешволари катта мавқега эга бўлиб, Куръонни ёд олган нуфузли, “қувваи ҳофиза”си кучли қорилар кўп бўлган ва дин ақидалари, хусусан, фикҳ илми жуда ривож топган. Табиийки, ўша даврда ҳам мутаассиб диндорлар, ўз руҳоний илмига мағрур уламолар кўп бўлган. Қолаверса, ўз даврида Оллоҳнинг инояти билан ўзоқ асрлар башарият орзу қилган “валиюллоҳ”, “харобот аҳли”ларининг “дурри яtimi” бўлмиш Навоийдек даҳо санъаткорнинг ижод майдонида “тавсан суриши” анча-мунча дин аҳлларини ҳайратта солганлиги аниқ. Бундай мутаассиб кимсаларнинг шоир шеърияти маъно-мазмунини тўла-тўкис идрок эта олишлари ҳам ақлдан йироқ кўринар эди. Улар ҳатто, шоирни назмгўйликда айблаб, Ислом динига зид “куфр” ишларни авж олдираяпти, “ислом дини уйини” бузаяпти деб айтишлари ҳам ҳеч гап эмас эди. Агар шундай бўлмаганда шоир бу борада баъзи фикрларни ошкора илгари сурмаган бўлур эди:

Эшиттим базмининг бир нуктадони,
Шоҳи соҳибқирон жон дармиёни.
Демиш: не суд гар бир уйни тузмиш
Қи, назми шайнидин кўп уйни бузмиш.
Ўқуғон эл онинг шеърини пайваст,
Тилар бўлғай ҳамиша ошиқу маст.
Солиб ислому дин уйига ошуб,
Бинойи хайр буткармак не маҳсуб.

Бироқ шоир шахсиятидаги бу қадар хокисорлик ҳатто, ана шундай уйдирма, фиску фужур гапларни тўғри танқид деб айтишга изн беради. Гўё шоир бу “қийлу қол” (гап-сўз)лардан тўғри хулоса чиқаради:

Тушуб бу нуктадан жисмим аро печ,
Чу билдим, чин эмиш дам урмадим ҳеч.
Дедимким, айлайин бир нусха мастур
Ки, бўлғай дину ислом уйи маъмур деб, —

шоир ўзининг “Сирож ул-муслимин” (“Мусулмонлар чироғи”, 1499-1500 йилда ёзилган) номли асарини ёзади. Асар Ислом динининг асоси бўлган иймон ва унинг шаҳобалари баёнига бағишланган.

Биз кейинги йилларда Алишер Навоийнинг “Сирож ул-муслимин” асаридаги сўзларни “Алишер Навоий асарларининг изоҳли луғати” (1983-1985 йиллар)га қиёсий таҳлил қилиб чиқдик. Натижада, лиҳия, истиншоқ, таҳйир, фарзият, таҳаққуқ, мазмза қилмоқ, муволот, алҳамду, нафсфармой, ташаҳхуд, таяммум, тасаддуқ каби “Сирож ул-муслимин”да қўлланилган, лекин мазкур луғатда бу каби қайд этилмаган соф исломий сўзларни аниқлашга муваффақ бўлдик. Қуйида изоҳланаётган ана шундай исломий сўзлар намуна сифатида келтирилди:

истиншоқ — таҳорат вақтида бурунга сув олиш ёки чайиш учун сув ишлатиш:

Оғизга мазмаза қилмоқ билгил,
Бурунга дағи истиншоқ қилгил.

тахйир — ихтиёр бериш, эркинлик бериш:

Яна тартиб, яъни улча таҳрир,
Қилинди берма лек анга таҳйир.

муволот — узлуксиз равишда кетма-кет бажариш:

Бурун ният, яна билгил муволот,
Бори бош масҳию тартиби одот.

лиҳия — соқол, эркак кишининг юз, чакка туклари:

Яна таҳлил қилмоқ лиҳияга зам,
Оёғ бирла илик бармоғлари ҳам.

фарзият — Оллоҳ йўлида буюрилган фарзлар, фарз баёнлари, вожиб амаллар:

Вале фарзияти-да шартлар бор,
Қулоқ тутким, қилай борини изҳор.

таяммум — ислом дини қоидаларига кўра сув бўлмаган жойда тупроқ ёки қум зарралари билан юз-қўл ва бошқа яширин аъзоларига таҳорат олиш мумкин:

Таяммум фарзи аввал бўлди ният,
Илик туфроққа урмак икки навбат.

тасаддуқ — садақа бериш, худо йўлига холис садақа қилиш; садақа, ҳайрот бериш:

Бу сийм аҳқомидур қилмоқ тасаддуқ,
Яна ашёда мундоқ бил таҳаққуқ.

Луғатлар мумтоз асарларни ўқиш ва уқиш, уларга ҳаққоний баҳо беришда кўзгу вазифасини ўтайди. Ҳар бир халқнинг тарихан миллий маънавиятини шаклланишида ҳам луғатларнинг ўрни беқиёс: Албатта, Алишер Навоий асарлари учун тарихда ўнлаб луғатлар тузилган. XX асрда ҳам бу иш маълум маънода давом этган. Жумладан, “Луғати Амир Навоий”, “Дар баёни луғати Навоий”, “Абушқа”, “Санглоҳ” ҳамда Порсо Шамсиев, Собиржон Иброҳимовлар томонидан тузилган “Ўзбек классик адабиёти асарлари учун қисқача луғат” (1953) ва яна шу муаллифлар томонидан тузилган “Алишер Навоий асарлари луғати” (1972) каби.

“Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли лугати” буюк мутафаккир шоирнинг бебаҳо асарларини ўқиш ва тушуниш учун китобхонларга катта ёрдам берувчи фундаментал тадқиқотдир. Унинг нашр қилиниши тадқиқотчилар учун ҳам бой фактик материаллар берди. Изоҳли лугатдан фақат ўзбек мумтоз асарлари тилинигина эмас, балки кўпгина бошқа туркий халқларнинг адабий ва тарихий қўлёзма манбаларини ўрганишда ҳам фойдаланилди.

Ушбу лугат ЎзР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг “Тарихий лексикология ва лексикография” (1983-1985 йиллар) бўлимида тайёрланиб, нашр этилган. Лугат Навоий асарларидаги диний сўзларни ҳам қамраб олган.

Айрим исломий сўзларнинг изоҳли лугатга кирмай қолиши бошқа омилларга ҳам боғлиқ бўлган кўринади. Баъзи сўзлар, бизнингча, лугат тузувчи жамоа ёки ноширлар назаридан четда қолган. Бу жараён ҳозир ҳам давом этмоқда. Масалан, шоир асарларидаги “Насуҳ” сўзи изоҳли ва замонавий лугатларда учрамайди. Бу сўзнинг маъноси ҳануз очилмай қолмоқда. Зеро, янги нашрда ҳам бу сўз кичик ҳарф билан ёзилганлиги юқоридаги хулосага келишимизга сабаб бўлади:

Буюрма тавба яна носихоки, мугбачалар
Ҳавоси қилди мени тавба, тавбасига насуҳ.

Бу сўзнинг асл маъносини чуқурроқ англаш учун, аввало, диний манбаларга муурожаат қилиш керак: уларга кўра, қадим замонда бир подшоҳнинг ҳарамида аёл қиёфали, хушсурат бир йигит яшаган экан. Унинг исми Насуҳ бўлган. У ўзининг ташқи кўринишидан фойдаланиб, подшоҳ ҳарамига ўрнашиб олган. Бир кун ҳарамдаги аёллардан бирининг узуги йўқолиб қолади. Подшоҳ мулозимлари ҳарам аёлларини бирма-бир тафтиш қила бошлайдилар. Насуҳ энг орқа қаторда туради. Мулозимлар ҳарамдаги ҳар бир аёлни текширганда Насуҳнинг жони гўё ҳалқумига келади, жони танасидан чиққудек бўлади. Навбат Насуҳга етганида мулозимлардан бири узук топилди, деб қолади. Тафтиш тўхтатилади. Насуҳнинг сирини ошкор бўлмай сирлигича қолади. Лекин, жони омонда қолган Насуҳ Оллоҳга минг бора шукроналар келтиради. “Бу ҳарамни елкамнинг чуқури кўрсин, то тирик эканман, ҳаргиз бу ишни бошқа такрорламайман”, деб онт ичиб, тавба қилади ва ҳарамга бошқа йўламайди. Насуҳ умрининг охирига қадар шу ваъдасига содиқ қолади. Шунинг учун ҳам Қуръони Каримда “Ё айюҳаллазина оману тубу илолоҳи тавбатан Насуҳан” — «Эй имон келтирганлар, агар тавба қилсаларинг худди Насуҳ тавбасидай чин тавба қилинглр» дейилган. (Қуръони Карим, 22 : 8). Тасаввуфий манбаларда ҳам аслида ҳақиқий тавба Насуҳ тавбасига нисбатан айтилиб, илоҳийдир, дейилади.

Умуман, Навоий асарларида тавба сўзи жуда кўп қўлланилган. Лекин, атиги икки марта Насуҳ тимсоли ишлатилиши алоҳида мазмун-моҳият касб этган. Зеро, тавба сўзи “Ҳайратул-аброр” достонидаги ўн бешинчи мақолатнинг биринчи қисмида 13 марта, иккинчи қисмида ҳам айнан 13 марта қўлланилган. Ушбу мақолатда тавба сўзи жами 26 маротаба ишлатилган. Асарнинг бу қисмлари илоҳий тавба тимсолига бағишланган десак, ҳеч муболаға бўлмайди:

“Тубу илаллоҳ” ила топса футуҳ,
Бўлса бу тавбаки, топибдур Насуҳ.

Юқоридаги байт маъносидан англашиладики, шоир Насуҳ тавбасидек илоҳий тавбага мушарраф бўлиш инсон учун нақадар бахт эканлигини алоҳида таъкидлайди.

Ҳақ бу қарам қилмаса нетсун киши,
Ўзлук бирла нечук этсун киши.

Ушбу байтда агар Оллоҳ марҳамат қилмаса, киши ўзлигича қандай қилиб чин тавбага эришиши мумкин, деган ғоя илгари сурилади:

Тавба эмас етмайин илҳоми ғайб,
Кимки ўзи қилса ушатмоқ не айб.

Навоий мазкур байтда ҳам тавба ҳақидаги олдинги фикрларни давом эттириб, кишига ғайбдан илҳом етишмагунча, унинг ўзича қилган тавбаси тавба ҳисобланмайди. Шунингдек, тавбасининг бузилмоғи ҳам айб саналмайди. Зотан, инсон камчиликлардан ҳоли эмас. Киши ўзича тавба қилса, тавбасининг бузилмоғи нуқсон ҳам эмас. Лекин у ҳар сония огоҳ бўлиб, гуноҳ қилмасликка ҳаракат қилиши ва бунинг учун тинимсиз риёзат чекиб, Оллоҳнинг лутф ва карамидан умидвор бўлиши зарур. Демак, унинг қалбига Оллоҳдан юборилган сирли муждагина ҳақиқий тавбага йўл очади деган фикр баён этилади:

Одам ўз журмига мухтор эмас,
Тавбасидин доғи хабардор эмас.

Мазкур байтдан маълум бўладики, инсоннинг ихтиёрсиз равишда нуқсон ва камчиликларга, хатога йўл қўйиши ўз ихтиёридан ташқарида. Зеро, у ўзи қилган тавбаси бузилишидан хабардор ҳам эмас. Яъни уни келажакда қандай синовлар кутаяпти, шу синовлардан унинг иймони пок ва саломат ўтадими ё йўқми? Бу — ёлғиз парвардигорга аён.

Амр бўлиб тавба деса чин дурур,
Ҳар они ҳифз этмасалар синдурур.

Ушбу байтда агар ожиз бандани Оллоҳ гуноҳлардан сақламаса, у хатога йўл қўяверади. Унга фақат Оллоҳдан илоҳий мужда етиб, тавба қилсагина ҳақиқий тавбасига етишади деган фикр илгари сурилган.

Тавбага ҳар кимгаки тавфиқ эрур,
Синмас анинг тавбаси таҳқиқ эрур.

Мазкур байтда шоир ҳар ким тавба қилаётганда, унинг (Оллоҳ) ёрдамида бўлсагина, бу тавба ҳеч қачон бузилмайди деган фикрни баён этган.

Ўзлук ила тавба табоҳи дегил,
Қилмоғидин тавба илоҳий дегил.

Шоир ушбу байтда юқоридаги мисралардан келиб чиқиб, қуйидаги фикрларни умумлаштиради. Кишини ўзича ёки шунчаки қилган тавбаси эмас, зеро, у омонат, яъни бузилиши муқаррар. Эй инсон! Сендан ҳақиқий тавба қандай бўлади деб сўрасалар, Оллоҳ бандасининг кўнглига солган тавбагина ҳақиқий тавбадир, деб айт! Аммо, бундай тавбани Оллоҳ ўзи севган бандаларига беради. Зотан, Насухга берилган илоҳий тавба каби. Агар Оллоҳ тавбани банданинг кўнглига солмаса, у ҳақиқий тавба қилмай, бу дунёдан сўқир ҳолда ўтиб кетаверади. Алишер Навоийнинг “Ҳайрат ул- аброр” асаридаги 15-мақолатнинг иккинчи қисмида ҳам айнан ана шундай ҳолат баён этилган.

Мазкур баёндан кўриниб турибдики, Алишер Навоий асарларида мазмун-моҳияти очиб берилмаган бундай сўзлар талайгина. Алишер Навоий асарларидаги маъноси янги аниқланган сўзлар қомуслар ва умумтилшунослик манбаларини тўлдириш учун хизмат қилибгина қолмай, балки шу билан биргаликда ёш алабиётшунос, муаррих, қолаверса, кенг китобхон мухлисларга гоё ва образларни таҳлил қилишда ҳам қўл келади. Бундай сўзлар мумтоз маънавиятимиз дурдоналаридаги мазмун-моҳиятни чуқур идрок этишга, демак, ўзлгимизни янада теранроқ англашга имкон беради. Қолаверса, ўзбек адабий тилининг келажакдаги тараққиёти ҳам бундай сўзлар таҳлили билан чамбарчас боғлиқ.

Манзар АБДУЛХАЙРОВ,
филология фанлари номзоди.